

Tolstoj hervertaald

Het vertaal-DNA van de Sebastopolverhalen

Gaëtan Regniers

Rond 1850 raakte Rusland verwickeld in wat nadien bekend kwam te staan als de Krimoorlog, een geopolitieke clash met het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, het Ottomaanse rijk en Piemonte-Sardinië die aan meer dan 600.000 mensen het leven zou kosten. Het schiereiland was het voornaamste oorlogstoneel, wat mee verklaart waarom het huidige Russische regime er in 2014 op gebrand was om de Krim – tot dan een gebied met uitgebreide autonomie in Oekraïne – te annexeren. In 1855 en 1856 schreef een jonge Russische officier onder de initialen L.N.T drie verhalen waarin hij de belegering en uiteindelijke val van het bolwerk Sebastopol beschreef: ‘Sebastopol in december’, ‘Sebastopol in mei’ en ‘Sebastopol in augustus’. De op dat moment nog vrijwel onbekende Lev Nikolaevitsj Tolstoj (1828-1910) was na de publicatie van de verhalen in Ruslands bekendste, door Poesjkin opgerichte tijdschrift *Sovremennik* (De Tijdgenoot), definitief gelanceerd als auteur. De zogenaamde ‘dikke tijdschriften’ waren in het 19^e eeuwse Rusland het publicatiekanaal bij uitstek; ook andere literaire grootheden als Toergenjev en Dostojevski publiceerden er hun romans in

97

afleveringen. Kort na de door Rusland verloren oorlog bundelde Tolstoj de verhalen in het boek *Voennye rasskazy* (Oorlogsverhalen) en sindsdien staan ze als drie-eenheid bekend als de ‘Sevastopol’skie rasskazy’, de Sebastopolverhalen).

In de loop der tijd werd de trilogie opvallend vaak in het Nederlands vertaald: er zijn in totaal zeven verschillende vertalingen in omloop gekomen. [1] Ik concentreer me hier op de eerste drie vertalingen, verschenen in het korte tijdsbestek tussen 1886 en 1904. Daarna was het wachten tot 1966 toen Van Ditmar de *Sebastopol-vertellingen* publiceerde in de vertaling van A.W. van Agtmael en F.J.M.C. van Schoonderwalt. Tijdens de zoektocht naar het vertaal-DNA van Tolstoj’s Sebastopolverhalen ga ik na welke de bronteksten van de verschillende vertalingen zijn en in welke mate de afzonderlijke vertalingen onderling verwant zijn. Daarbij maak ik gebruik van het instrumentarium van Genetic Translation Studies die zich bezig met het documenteren en analyseren van het vertaalproces, met een focus op kladversies en revisies (zie bijvoorbeeld Nunes 2020). Onder vertaalgenetica wordt hier (met Boulogne 2011: 308) verstaan: het systematisch analyseren van een vertaling met als doel de tekst(en)

die eraan ten grondslag liggen in kaart te brengen en hun impact na te gaan. Het uitgangspunt is een opmerking van Gideon Toury (1995: 74) dat ‘a multitude of candidates for a source text may exist’ en het is dan ook zaak om eerst de mogelijke Russische brontekst(en) te identificeren. In een volgende stap probeer ik de genetische code van de Nederlandse vertalingen te kraken: op welke tekst(en) zijn ze gebaseerd? De notie ‘tekst’ slaat in dit geval op de (tussen-)vertaling en/of (uiteindelijke) brontekst op basis waarvan de vertaling werd gemaakt. Op die manier wil ik de stamboom van de Nederlandse Sebastopolverhalen reconstrueren.

98

De diverse bronteksten

Van de Sebastopolverhalen circuleerden al tijdens het leven van Tolstoj verschillende versies, en na zijn dood in 1910 werd de zaak nog wat ingewikkelder. Ik beperk me hier tot de Russische uitgaven voor 1904, die te herleiden zijn tot drie versies:

- (a) Er is de tekst van de verhalen zoals die in 1855 en 1856 verschenen in het tijdschrift *Sovremennik*. Door zelfcensuur en door ingrepen van de civiele en militaire censuur wijkt die sterk af van Tolstojs originele manuscripten, voor zover die bewaard zijn gebleven (zie Layton 2008: 14-15).
- (b) In 1856 verscheen een door Tolstoj aangepaste versie (met een aantal door de censor voordien gewraakte passages) als *Voennye rasskazy* (Oorlogsverhalen) in boekvorm. Dit is ook de versie die in de edities van Tolstojs verzameld werk tot en met 1885 is aangehouden (zie Layton 2008: 22; Bartlett 2011: 231-232, 253).
- (c) In 1886 verscheen een nieuwe Sebastopoleditie, uitgegeven door *Posrednik* (De Bemiddelaar). Deze uitgeverij van Tolstojgetrouwen wilde het oeuvre en vooral het gedachtegoed van Tolstoj verspreiden en mikte hierbij op een publiek van laaggeletterden. *Osada Sevastopolja* (Het beleg van Sebastopol), is een ingekorte en opgepoetste versie van de drie verhalen, waarbij het oorspronkelijke patriottisme plaats maakt voor het militante pacifisme van de latere Tolstoj (Robinson 2011: 192).

99

De Van Burchvlietvertaling (1886)

De Amsterdamse uitgever Adrianus Rössing (1844-1925) brengt in 1886 als allereerste een vertaling van Tolstoj op de markt: *Tafereelen uit het beleg van Sebastopol* [2]. Hij heeft daarvoor de vertaalrechten geclaimd op de kort voordien uitgegeven *Souvenirs de Sébastopol*,

vertaald door ‘une Russe’. [3] Achter het pseudoniem gaat Irina Paskevič (1835-1925) schuil, een adellijke dame uit Sint-Petersburg die ook als eerste *Oorlog en vrede* (1879) in het Frans vertaalde. Nederlandse uitgevers konden in de 19de en een deel van de 20ste eeuw een zogenaamd vertalingsrecht laten gelden op een buitenlandse titel die ze hadden voorgelegd aan de ‘Commissie ter behandeling van het vertalings-regt’, een onderdeel van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels. In principe beschermde dit vertalingsrecht (stricto sensu een preferentierecht) de uitgever gedurende tien jaar tegen nieuwe vertalingen van hetzelfde werk (Kruseman 1887: 213-223; Koster 2021: 370-372). Dit paralegale systeem van vertaalmonopolies was niet waterdicht en leidde regelmatig tot discussies, al was het maar omdat men weinig grip had op uitgevers die niet aangesloten waren bij de vereniging. Niettemin is het vertalingsrecht dat gepubliceerd werd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* een interessante bron omdat men zo de brontekst kan identificeren en kan nagaan uit welke talen er vertaald werd; het laat ook toe om indirect het acquisitiebeleid van uitgevers in kaart te brengen.

Op het oog stemt de vertaling van Frederik van Burchvliet inderdaad overeen met de Franse editie. Op haar beurt is de Franse vertaling van Paskevič gebaseerd op Tolstoj's verzameld werk uit 1885. Dat blijkt onder andere uit de titel ‘Sébastopol en mai 1855’ die correspondeert met de titel die het verhaal vanaf

100

1885 in het Russisch droeg. De tekst in Tolstoj's verzameld werk gaat terug op de *Oorlogsverhalen* die Tolstoj na de Krimoorlog publiceerde en die veel minder sporen van censuur dragen dan de verhalen zoals die tijdens de oorlog in *De Tijdgenoot* verschenen waren. De tekst kreeg in de naoorlogse periode ook diverse ‘updates’. Zo verdween de volgende patriottische uitlating: “Het belangrijkste is de heuglijke overtuiging die u uitdroeg, dit is de overtuiging dat Sebastopol onmogelijk in te nemen is. En niet alleen Sebastopol in te nemen, maar ook maar ergens de kracht van het Russische volk te doen wankelen [...]” (L.N.T. 1855: 347; vertaling GR) Na de fatale afloop van de oorlog schrapte Tolstoj de bewuste zin begrijpelijkerwijs. Deze en nog tientallen andere, kleine verschillen tussen de tekst die tijdens de Krimoorlog werd gepubliceerd en latere edities bevestigen dat de Nederlandse vertaling via de Franse teruggaat op de Russische editie van Tolstoj's verzameld werk (1885).

De *Tafereelen uit het beleg van Sebastopol* kregen nooit een herdruk, maar in 1888 beleefde het publiek wel een herkansing. ‘De dood op het slagveld’ (een fragment uit het

twaaftde hoofdstuk van ‘Sebastopol in mei’) is opgenomen in *De dood* dat verder onder meer fragmenten uit *Oorlog en Vrede* en *Anna Karenina* bevat. De inleiding tot de bundel gunt ons een blik in de keuken van de vertaler Van Burchvliet, die erop wijst dat ‘(...) de originele tekst zoo getrouw mogelijk gevolgd [is]; niet alleen omdat dit de beste wijze is om den juisten zin der woorden te vertolken, maar ook om de bijzondere kleur van het werk zelf en van den kring, waarin de beschreven gebeurtenissen voorvallen, zo goed mogelijk weder te geven.’ (1888: VI). De originele tekst waarvan sprake is, is andermaal niet de Russische tekst, maar wel *La mort*, de Franse compilatie van Ely Halpérine-Kaminsky uit 1887. Halpérine-Kaminsky (1858-1936) is vooral bekend als de vertaler die Dostojevski introduceerde

101

bij het Franse lezerspubliek en er niet voor terug schrok om onbestaande hoofdstukken toe te voegen. De meest verregaande adaptatie van zijn hand is die van *De gebroeders Karamazov*, met een door de vertaler zelfbedachte epiloog (zie Boulogne 2011: 390-394). Aangezien de Nederlandse versie gebaseerd is op de *Souvenirs de Sébastopol* van Paskevič, en niet op de vertaling van Halpérine-Kaminsky die officieel als broneditie was aangemeld bij het registreren van de vertaling [5], moeten we er rekening mee houden dat de praktijk van het vertalen niet altijd overeenstemt met wat er officieel op papier werd gezet. Het spreekwoordelijke ‘wettelijke land’ is zoals wel vaker niet gelijk te stellen aan het ‘werkelijke land’.

Dertig jaar na de boekuitgave verscheen *Tafereelen uit het beleg van Sebastopol* opnieuw, ditmaal als feuilleton in *De Tribune*. Deze Nederlandse communistische krant publiceerde Van Burchvliets vertaling tussen 8 mei en 10 september 1917 in negenendertig afleveringen. De tekst is identiek aan de boekuitgave, met dit verschil dat de voetnoten zijn vervangen door toevoegingen tussen haakjes in de tekst zelf. Waarom de krant voor deze oude vertaling koos, en niet voor een meer recente vertaling, is onduidelijk. Feit is dat in het neutrale Nederland de krantenkolommen in 1917 gedomineerd werden door nieuws van de diverse oorlogsfronten. Bovendien is het bekend dat de revolutie in Rusland, die uitbrak kort na de publicatie van het feuilleton, de belangstelling voor Russische literatuur aanzwengelde (Boulogne 2011: 526). Als sympathisant van de bolsjewieken volgde *De Tribune* de onrust in Rusland al langer op de voet. De publicatie van het Sebastopolverhaal moet vast in het licht van de actualiteit worden gezien.

102

De Vrouw publiceert deBouten-Stronckvertaling (1895)

In 1895 publiceert het maandblad *De Vrouw* een fragment uit ‘Sebastopol in december’. Het gaat om de passage waar de verteller het geïmproviseerde militaire ziekenhuis in Sebastopol bezoekt. Het blad van de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond was in 1893 opgericht door Emilie Claeys (1855-1943) en Nellie van Kol (*née* Marie Poreij, 1851-1930) en vaarde een uitgesproken linkse en feministische koers. Het fragment van de Sebastopolverhalen werd vertaald uit het Frans, wat ook aangegeven wordt. De vertaler wordt aangeduid als ‘P.B.S.’. Dit zijn de initialen van Pie (Petronella) Bouten-Stronck (1854-1903), een Rotterdamse die regelmatig vertaalopdrachten toegespeeld kreeg. Uit de bewaard gebleven brieven van Bouten-Stronck aan Van Kol blijkt dat de twee gelijkgestemde vrouwen een warme vriendschap koesterden. Als huisvrouw kwam de voormalige onderwijzeres intellectueel niet aan haar trekken en uit de vertalingen, die ze wellicht belangeloos verzorgde, haalde ze wel voldoening, zoals ze Nellie in een brief liet weten. ‘Ik vind het zoo bijzonder prettig dat ik stukken als het Engelsche en de paar andere die ik reeds vertaalde en waarin theoriën verkondigd worden, zoo geheel kan onderschrijven.’ (brief van 31 augustus 1895). Vertalen als uitlaatklep in een intellectueel verder gefnuikt bestaan speelde bij wel meer vrouwelijke vertalers een rol (zie Koster 2021: 389-390).

De vertaling van ‘Sebastopol in december’ verscheen in september, de vertaling was volgens de briefwisseling enkele maanden eerder al, in juni 1895, afgewerkt:

Met gelijke post verzend ik: (...) een fragment uit ‘Sebastopol in 1854’ en een ‘schetsje uit de Gerechtsaal’, benevens

103

het oorspronkelijke van de beide laatste vertalingen. Nu heb ik geen voorraad meer, dus hoop ik dat u me weer wat zal zenden en geheel vrijelijk over me zal beschikken. (brief aan Nellie van Kol, 14 juni 1895)

De brontekst, “het oorspronkelijke” waar de vertaalster in haar brief naar verwijst, is andermaal *Souvenirs de Sébastopol* uit 1886. In haar brief heeft Bouten-Stronck het echter over ‘Sebastopol in 1854’, een titel die in de Franse bron niet voorkomt, maar wél bij Van Burchvliet. Er zijn nog andere aanwijzingen dat Bouten-Stronck zich in de eerste plaats op de Van Burchvlietvertaling baseerde: een aantal zinnen is identiek, in andere gevallen is er enkel sprake van lexicale variatie en vertoont de syntaxis heel wat overeenkomsten.

‘Est-il sans connaissance?’
demandez-vous à la femme
qui vous accompagne
affectueusement et pour
laquelle vous n’êtes plus un
étranger.

‘Non, il entend encore, mais
il est très mal’ et elle ajoute
tout bas: ‘Je lui ai fait boire
un peu de thé tantôt; il ne
m’est rien, mais on a tant de
pitié, n’est-ce pas? Eh bien!
Il en a à peine avalé
quelques gorgées.’
(Paskevič 1886)

‘Is hij buiten kennis?’
vraagt ge aan de vrouw,
die u vriendelijk begeleidt
en voor wie ge geen
vreemdeling meer zijt.
‘Nee, hij hoort nog, maar
hij is zeer ernstig.’ En
zacht voegt ze erbij, ‘ik
heb hem zoo even wat thee
laten drinken, hij is mij
niets, maar men heeft toch
medelijden, niet waar? hij
heeft ternauwernood
eenige teugen genomen.’
(Van Burchvliet 1886)

‘Is hij buiten kennis?’
vraagt gij aan de vrouw
die u welwillend vergezelt
en voor wie ge geen
vreemdeling meer zijt.
‘Nee, hij hoort nog wel,
maar hij is toch erg naar,’
en zachtjes voegt ze er aan
toe: ‘ik heb hem zooeven
wat thee laten drinken; hij
is mij vreemd, maar men
krijgt toch medelijden, niet
waar? Hij heeft maar een
paar slokjes gedronken.’
(Bouten-Stronck 1895)

104

Maar uit dit fragment blijkt dat Bouten-Stroncks vertaling minder dicht bij de brontekst blijft en stilistisch verzorgder is: ‘hij hoort nog’ wordt ‘hij hoort nog wel’ wat beter contrasteert met het feit dat de soldaat amper bij bewustzijn is. ‘Zachtjes voegt ze er aan toe’ past ook beter dan het letterlijk vertaalde ‘zacht voegt ze erbij’. Hetzelfde geldt voor ‘men krijgt toch medelijden’ in plaats van ‘men heeft toch medelijden’. ‘Hij heeft maar een paar slokjes gedronken’ versus ‘hij heeft ternauwerdood eenige teugen genomen’ en ‘hij is mij vreemd’ in plaats van de calquevertaling ‘hij is mij niets’ tonen beide aan dat Bouten-Stronck doorgaans een vlottere Nederlandse tekst aflevert. Al valt daar ook wel wat op af te dingen. Kiest Van Burchvliet bij het vertalen van ‘il est très mal’ voor ‘hij is zeer ernstig’ dan is het alternatief bij Bouten-Stronck ‘hij is toch erg naar’, wat geen van beiden ondubbelzinnig weergeeft hoe erg de patiënt er aan toe is, maar eerder verwijst naar diens gemoedstoestand. Dat Bouten-Stronck het tussenwerpsel ‘Eh bien!’ onvertaald laat is tekenend voor haar vertaling, die eerder dan een meer accurate vertaling van het Franse origineel veeleer een beter leesbare Nederlandse tekst voor ogen gehad lijkt te hebben.

Waar haar tekst consequent een eigen accent legt is bij het zorgvuldig uitgummen van alle religieuze verwijzingen: *De Vrouw* was een uitgesproken antiklerikaal tijdschrift.

‘Goddank’ (Van Burchvliet) wordt zo ‘Gelukkig’ (Bouten-Stronck)

105

en ‘Welnu, God geneze u spoedig’ (Van Burchvliet) is plots ‘Nu, een spoedig herstel!’ (Bouten-Stronck). Ook de weinig vrouwvriendelijke uitlating ‘dat is alleen maar vrouwenklap, ge begrijpt, dwaasheden’ (Van Burchvliet) wordt in *De Vrouw* afgezwakt tot

‘vrouwen praten graag en dan zeggen zij dikwijls maar wat’ (Bouten-Stronck). Op basis van de vele overeenkomsten is het misschien correcter om de tekst van Bouten-Stronck te kwalificeren als een stilistische revisie van de Van Burchvlietvertaling. Maar er zijn ook grondige verschillen. Het oppervlakkig gebruiken dan wel het plagiëren of variëren van een eerdere vertaling is goeddeels een kwestie van interpretatie.

Een anonieme vertaling (1904)

In 1904 verschijnt *Sebastopol* in de boekenserie ‘Tolstoy’s Novellistische Meesterwerken’, uitgegeven door Pieter Marinus Wink (1875-1924).^[6] Het is niet zo evident om deze *Sebastopol* op een Russische broneditie vast te pinnen. De anoniem gebleven vertaler heeft namelijk gebruik gemaakt van de Duitse vertaling *Sewastopol* (1901) van Raphaël Löwenfeld (1854-1910), al werd het vertaalrecht niet vastgelegd. In maart 1903 liet uitgever Wink wél de andere vertalingen die in dezelfde reeks zouden verschijnen registreren. In beide gevallen gaat het om Duitse Tolstojvertalingen van Löwenfeld.. Las je in de Van Burchvlietvertaling nog ‘Wij kunnen ons ten minste troosten met de gedachte dat wij dien oorlog niet begonnen zijn, dat wij ons vaderland, onzen geboortegrond hebben willen verdedigen’ (251), in de nieuwe vertaling is die uitlating verdwenen. Er staat enkel ‘...’ om aan te geven dat er een deel tekst is weggelaten, net zoals bij Löwenfeld. Aangezien Tolstoj de bewuste zin pas in 1886 schrapte is Löwenfelds vertaling (en dus ook de Nederlandse) op een recentere uitgave

106

gebaseerd dan die van 1885 (die via Paskevič ten grondslag lag aan de Van Burchvlietvertaling). Een tweede belangrijke overeenkomst tussen Löwenfelds vertaling en de Nederlandse van 1904 is de keuze om de tweede persoonsverteller in ‘Sebastopol in december’ in te ruilen voor een verteller in de eerste persoon meervoud:

‘Wir beginnen die Verteidiger Sewastopols zu verstehen, wir schämen uns förmlich vor diesem Menschen. Wir möchten ihm gar viel sagen, um ihm unser Mitgefühl und unsere Bewunderung auszudrücken, aber wir finden keine Worte (...).’
(Löwenfeld 1901).

‘Nu eerst beginnen we te begrijpen, wat de verdedigers van Sebastopol zijn en we schamen ons wezenlijk in tegenwoordigheid van dien man. Wij zouden hem heel veel willen zeggen om ons medelijden en onze bewondering uit te drukken, maar we kunnen geen woorden vinden (...).’
(Anoniem 1904)

Het aanpassen van het vertelstandpunt is een verregaande ingreep van Löwenfeld. Een tweedepersoonsverteller maakt de lezer tot een personage in het verhaal, door een ‘wij’ wordt

de spanning minder. Verder zijn er belangrijke verschillen tussen de Duitse en de Nederlandse vertaling, zo stemmen de voetnoten niet overeen. Hiervoor speelde de vertaler leentjebuurt bij Van Burchvliet. Juist door die voetnoten wordt de tussenvertaling zichtbaar. Wie niet rechtstreeks uit het Russisch vertaalt, zal immers niet snel geneigd zijn om zelf verduidelijkende noten toe te voegen, juist vanwege een gebrek aan kennis van de brontaal en -cultuur. Vergelijking van de integrale tekst toont verder aan dat er ook op zinsniveau heel wat overlappingsen zijn met de Van Burchvlietvertaling, vooral bij de directe rede:

107

‘Het is bijna onmogelijk om in de batterij te komen, zegt hij, zijn bemodderde laarzen toonende.
Mijn beste stukscommandant, antwoordt een kameraad, is van daag plotseling door een kogel in het *voorhoofd* gedood.
Wie, Mituchine?
Nee, een ander, - komaan, brengt gij mij nu mijn cotelet haast, schelm die gij zijt, zegt hij tot den bediende.’
(Anonim 1904, mijn cursief)

‘Het is bijna onmogelijk om in de batterij te komen, zegt hij, zijn bemodderde laarzen toonende.
Mijn beste stukscommandant, antwoordt een kameraad, is van daag plotseling door een kogel in het *hoofd* gedood.
Wie, Mituchine?
Nee, een ander, - komaan, brengt gij mij nu mijn cotelet haast, schelm die gij zijt, zegt hij tot den bediende.’
(van Burchvliet 1886, mijn cursief)

Op de aanduiding ‘voorhoofd’ in plaats van ‘hoofd’ na komen beide vertalingen hier overeen. Vergelijken we zowel de volledigheid, de woordvolgorde, de schrijfwijze van de naam (Mituchine vs. Mitjuchin) en de interpunctie met de vertaling van zowel Paskevič als Löwenfeld, dan is duidelijk dat de verschillen via van Burchvliet zijn terug te voeren op de Franse tussenvertaling, ook al was de Duitse tussenvertaling vollediger:

‘Impossible d’arriver à la batterie’, dit-il, et il montre ses bottes crottées juqu’aux empeignes.
‘Mon meilleur chef de pièce a été tué raide aujourd’hui, répond un camarade, d’une balle dans le front.
Qui ça, Mituchine?
Non, un autre, -voyons, me donnera-t-on ma côtelette à la fin, scélérat que vous êtes? dit-il en s’adressant au garçon.’
(Paskevič 1886)

‘Man kann nicht nach der Batterie gehen, spricht Er, indem er auf seine bis über die Waden mit Schmuck bedeckten Stiefel zeigt. Und heut habe ich meinen besten Kommandeur verloren, direkt in die Stirn ist er getroffen worden’, *sagt ein anderer*. – ‘Wer war es? Mitjuchin?’ ‘Nein,...nun, wird man mir endlich den Kalbsbraten geben...seid ihr Knaillen!’, fügt er hinzu, *zu der Bedienung des Gasthauses gewandt*.’
(Löwenfeld 1901, mijn cursief)

108

Ook bij natuurbeschrijvingen haalde de vertaler in 1904 de mosterd bij Van Burchvliet:

Het wordt avond; de zon, welke aan den horizon gaat verdwijnen, dringt door de grauwe nevelen, welke haar omringen en verlicht met haar purperen stralen de groenachtige, zacht bewogen zee, bedekt door schepen en booten, de witte huizen der stad en de bevolking die zich hierin beweegt. (Anoniem 1904 = Van Burchvliet 1886)

Maar ‘Sebastopol in augustus’ bevat in de vertaling van 1904 wel een fragment dat niet is terug te vinden bij Van Burchvliet. Een opmerking in hoofdstuk 15 over een pas gepromoveerde officier die uit de hoogte doet tegen zijn ex-collega’s is na 1886 toegevoegd aan de Russische tekst en sijpelde via Löwenfelds vertaling door in de vertaling van 1904. De beïnvloeding door

109

de Van Burchvlietvertaling verhindert niet dat de vertaling uit 1904 op sommige vlakken adequater is. Neem bijvoorbeeld de ziekenhuisscène in ‘Sebastopol in december’, waar we aan het bed van een slachtoffer treden:

Dat is de vrouw van een matroos, een granaat heeft haar *in den voet* getroffen, zeide mijn begeleidster, terwijl zij haar man zijn eten op het bastion bracht.
‘En heeft men hem afgezet?’
‘Ja, tot boven de knie.’ (van Burchvliet 1886, mijn cursief)

Het feit dat ‘нога’ (noga, in Latijns schrift) zowel been als voet betekent, het Russisch is op dit vlak ongedetermineerd, kan voor verwarring zorgen. De vertaler in 1904 is preciezer:

‘Dat is de vrouw van een matroos, een granaat heeft haar den 5den *in het been* getroffen, zeide onze begeleidster, zij bracht haar man zijn eten op het bastion.
En heeft men het afgezet?’
‘Ja, tot boven de knie.’

In het algemeen is de vertaling uit de Novellistische Meesterwerken gebaseerd op de Duitse vertaling van Löwenfeld, maar de voetnoten, dialogen en natuurbeschrijvingen werden hoofdzakelijk overgenomen van Van Burchvliet. Je zou van plagiaat kunnen spreken.

Tot slot

Is er nu sprake van hervertaling of tussenvertaling? Het antwoord is noodgedwongen

110

genuanceerd. De vertaling van Frederik van Burchvliet (1886) is gebaseerd op de Franse vertaling *Souvenirs de Sébastopol* van Paskevič. Ook de vertaling van Bouten-Stronck (1895) pretendeert dit en is tot op zekere hoogte een hervertaling, maar tegelijkertijd ook een revisie van Van Burchvliet. De vertaling *Sebastopol* (1904) is (ondanks duidelijke sporen van de Duitse vertaling van Löwenfeld) ook schatplichtig aan Van Burchvliet, die zo zijn stempel drukt op twee latere vertalingen. Het gaat dus minder om hervertalingen van een en dezelfde brontekst dan omvertalingen die gebaseerd zijn op twee verschillende versies van Tolstoj's verhalen die 30 jaar na het origineel zijn verschenen. De drie vertalingen vallen dan ook moeilijk te vatten onder de noemer 'hervertaling'.

Het genealogisch onderzoek via het onderling vergelijken van zowel bronteksten als vertalingen helpt om het DNA van de vertalingen te bepalen. Om in familietermen te blijven: het zijn kinderen van dezelfde moeder en de onderlinge verwantschap is onloochenbaar, maar elke vertaling heeft idiosyncratische kenmerken. De vertaalrechten die uitgevers konden claimen blijken een nuttig instrument bij het bepalen van de brontekst van een vertaling, zeker in een tijd waarin noch het colofon noch de titelpagina doorgaans enige informatie over de brontekst bevatte. Het systeem is evenwel niet sluitend, zoals het voorbeeld van *De dood* aantoont, een boek dat niet op de aangemelde Franse uitgave is gebaseerd, maar op een eerdere Franse tussenvertaling. Bovendien is het mogelijk dat een uitgever, die schijnbaar uit het Duits laat vertalen, in werkelijkheid ook delen van een eerdere Nederlandse vertaling gebruikt, zoals het geval is met de uitgave van Wink uit 1904. In het geval van Pie Bouten-Stronck's vertaling beschikken we over archiefmateriaal, maar helaas leveren de brieven met de uitgeefster slechts flarden informatie over het vertaalproces op. Impliciet blijkt uit de correspondentie

III

wel dat het maandblad *De Vrouw* koos voor ideologisch passende lectuur, wat bevestigd wordt door de vertaling waarin religieuze verwijzingen vakkundig zijn weggepoetst.

Een goede (macro- en micro-structurele) vergelijking met de potentiële brontekst blijft uiteraard de meest effectieve strategie om de juiste brontekst op te sporen. De Nederlandse vertalingen van de Sebastopolverhalen geven bovendien aan dat een tekstgenetisch onderzoek van de brontekst in al haar mogelijke varianten noodzakelijk is. Helaas wordt de bron van een vertaalde tekst ook vandaag meer niet dan wel vermeld in het colofon. Toekomstig vertaalwetenschappelijk onderzoek zou hier in elk geval mee gebaat zijn. Nu de vertaler in vertalingen (terecht) steeds vaker een zichtbare plaats toegewezen krijgt, is het tijd om steeds een consequente referentie naar de brontekst op te nemen. En waarom zou een vertaler

meteen ook niet kunnen verwijzen naar eerdere vertalingen waar hij dankbaar gebruikt van maakte? Het voorbeeld van Dirk Zijlstra die in zijn vertaling van Józef Wittlins *Het zout der aarde* (Wereldbibliotheek 2021) loyaal verwijst naar passages die hij overnam uit de A.E. Bouteljes vertaling uit 1937 is hiervan een goed voorbeeld.

Eindnoten

[1] Met het oog op het in kaart brengen van de vertalingen van de Sebastopolverhalen die in boekvorm en in periodieken zijn verschenen, zowel integrale vertalingen als gepubliceerde fragmenten, heb ik gebruik gemaakt van de *Bibliografie van Russische literatuur in Nederlandse vertalingen* van Waegemans en Willemsen (1991) en de elektronische databank van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag

[2] In een convoluut met ‘De Kozakken’, een novelle uit 1863.

[3] *Nieuwsblad voor den boekhandel*, 16 maart 1886.

[4] De identificatie van de opgenomen fragmenten is in de bibliografie van Russische literatuur in Nederlandse vertaling onvolledig.

[5] *Nieuwsblad voor den boekhandel*, 7 september 1886.

[6] In 2014 publiceerde Calbona Uitgeverij een facsimile heruitgave van dit boek. De vertaling is identiek, de spelling is aan hedendaagse normen aangepast.

112

Ook is er een aangepaste inleiding en op de achterflap een excerpt van Wikipedia over Tolstoj. In 1908 was de vertaling die bij Wink verscheen ook al uitgegeven in de ‘Blauwe Bibliotheek’ van de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur uit Amsterdam, beter bekend als De Wereldbibliotheek. Als *Sebastopol I* en *Sebastopol II* verschenen de verhalen er in een toegankelijk pocketformaat avant la lettre.

Bibliografie

Archiefmateriaal

Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis (Amsterdam). Collectie Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV): Archief Nellie van Kol,

correspondentie van Pie Bouten-Stronck, 1895-1897, 1900.

Primaire literatuur

L.N.T. [Lev Nikolaevitsj Tolstoj]. 1855. Sevastopol' v dekabre mesjace, *Sovremennik*, juni 1855: 333-348.

Tolstoï, Léon. 1886. *Les Cosaques. Souvenirs de Sébastopol*. (vertaling 'une Russe' [Irina Paskevič]). Paris: Hachette et Cie.

Tolstoï, Léo. 1886. *De kozakken. Tafereelen uit het beleg van Sebastopol*. (vertaling Frederik van Burchvliet). Amsterdam: A. Rössing.

Tolstoï, Léo. 1888. *De dood* (vertaling: Frederik van Burchvliet) Amsterdam: A. Rössing.

Tolstoi, Leo. 1895. Fragment uit 'De Kozakken, herinnering aan Sebastopol'. (vertaling P.B.S. [Petronella Bouten-Stronck]), *De Vrouw. Veertiendaagsch blad, gewijd aan de belangen der arbeidende vrouwen*, 14-9-1895: 34-35.

Tolstoi, Leo N. 1901. *Sämtliche Werke. III Serie: Dichterische Schriften*. (vertaling Raphael Löwenfeld) Leipzig: Eugen Diederichs.

Tolstoy, Leo. 1904. *Sebastopol* (vertaling s.n.). Amersfoort: P.M. Wink (reeks Tolstoy's Novellistische Meesterwerken).

Tolstoj, L.N. 1935. *Polnoe sobranie sočinenij. Tom 4*. Moskva: Chudožestvennaja literatura.

Secundaire literatuur

Bartlett, Rosamund. 2011. *Tolstoy: A Russian Life*. Boston/New York: Houghton Mifflin Harcourt.

Burnaševa, Nina Il'darovna. 2002. 'Komentarii.' In: Tolstoj, L.N., *Polnoe sobranie sočinenij*. Tom 2: 277-504. Moskva: Nauka.

Boulogne, Pieter. 2011. *Het temmen van de Scyth. De vroege Nederlandse receptie van F.M. Dostoevskij*. (Diss.) Leuven: K.U. Leuven.

113

Boutchik, Vladimir. 1935. *Bibliographie des oeuvres littéraires russes traduites en français*. Paris: G. Orobitg & Cie.

Figes, Orlando. 2010. *De Krimoorlog of de vernedering van Rusland*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Ivaska, Laura en Suvi Huuhtanen. 2020. Beware the source text: five (re)translations of the same work, but from different source texts. *Meta Translator's Journal* 65/2: 312-331.

- Koster, Cees. 2021. '1800-1900. Democratisering en emancipatie.' In: Schoenaers, Dirk e.a., *Vertalen in de Nederlanden. Een cultuurgeschiedenis*: 337-436. Boom: Amsterdam.
- Kruseman, Arie Cornelis. 1887. *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw 1830-1880*. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon.
- Layton, Susan. 2008. The Maude Translations of the Sevastopol Stories. *Tolstoy Studies Journal* XX: 14-26.
- Nunes, Ariadne e.a. (eds.). 2020. *Genetic Translation Studies. Conflict and Collaboration in Liminal Spaces*. London: Bloomsbury Academic.
- Robinson, Douglas. 2011. *Translation and the Problem of Sway*. Amsterdam: John Benjamins. (Benjamins Translation Library 90)
- Waegemans, Emmanuel & Cees Willemsen. 1991. *Bibliografie van Russische literatuur in Nederlandse vertaling*. Leuven: Universitaire Pers.

Figuur 1 (vertalingen 1886-1904)

